

Методологічні проблеми територіального дослідження фольклору: репертуар гусярів *

Сміляна Джорджевич

УДК 398.8:167(497.11)

Smiliana Dzhordzhevych. Methodological Problems of Local Folklore Researches: Guslar Repertoire. Contemporary research of the «living» oral epic poetry, with emphasis being placed on understanding textualization as a dynamic process, has brought the change of orientation from formulaic concept to mental text and epic idiolect concept. This also marks a shift in the research which aims towards seeing carriers of tradition as active subjects to adopt the tradition, transfer it to others, to create and present it in a concrete communication situation. Subjective stance towards tradition is introduced as a new relevant research problem. The gusl performing is examined as a part of a personal, family, local and regional cultural identity, the positioning of tradition and individual within it through explication and valorization of its elements – repertoire, attitude towards the instrument and its cultural ethos.

Key words: guslar, oral epic poetry, guslar performing.

Smiljana Djordjević. Metodološki problemi terenskog istraživanja folklor: guslarski repertoar. Rad je zasnovan na analizi materijala dobijenog tokom terenskih istraživanja tradicije guslanja u jugozapadnoj Srbiji, istočnoj Hercegovini, te na severu Kosova i Metohije (enklava Zubin Potok). Posebna pažnja posvećena je razmatranju repertoara koji se dobija u folklorističkom intervjuu, te faktorima koji uslovljavaju njegovo formiranje. Analizira se mogućnost posmatranja prezentovanog repertoara kao vida reprezentacije lokalne (i šire etničke/nacionalne) kulture, ukazuje na tendenciju kreiranja reprezentativne/kanonske slike, odnosno izdvajaju se elementi koji obrazuju njenu «skrivenu» komponentu.

Кључне речи: guslar, usmena narodna poezija, guslarski repertoar.

1. Сучасні територіальні дослідження: пошук адекватної методологічної парадигми

Територіальне вивчення традиції гри на гусях здійснено у 2004–2009 роках у кількох пунктах (у Південно-Хадідній Сербії, Східній Герцеговині, а також у сербському анклаві Зубін Поток, що на півночі Косова й Метохії), що належать динарському епічному басейну – геокультурному простору, який традиційно вважають «класичною» епічною зоною. Оскільки опитування інформаторів проведено цілісно, отриманий матеріал придатний для різноманітних типів аналізу, що уможливує введення новіших релевантних тем і перспектив у «традиційне» фольклористичне поле. Класичні праці перформансу значною мірою пролили світло на питання про фольклор як комунікацію, вказавши на важливість культурного контексту, але, оскільки культуру вивчені групи розуміли як закриті мікросистему, а не цей контекст, до такої групи ввійшли й інші дослідники.

У зв'язку з переходом від зацікавлень фольклористів процесом записування / документування матеріалу до розуміння текстуалізації як динамічного, інтерактивного процесу, а отже, від спостереження традиції як об'єктивної даності до спостереження за носіями цієї традиції як активних суб'єктів, котрі культуру освоюють, створюють і представляють у конкретній комуніка-

тивній ситуації, відкритим є і питання відношення індивідуального та колективного в (ре)презентації культури, створенні індивідуальних, локальних та етнічних / національних ідентитетів [ур. 8, р. 349–354; 17; 22].

У сучасному контексті традиція гусярства реалізується через різноманітні вияви діяльності. У «традиційному» середовищі та ситуаціях її спостерігаємо і через інституціоналізовані форми виступу (гусярські вечори, фестивалі, змагання) й організації (локальні культурно-мистецькі товариства, спілки гусярів) ¹. Картину додатково ускладнюють нові способи медійної презентації, публікації і трансмісії (раніше – грамофонні платівки, сьогодні – аудіо- та відеокасети, CD і DVD видання).

Коли йдеться про традицію, доцільно вести мову про її два онтологічно відмінні рівні: рівень «реальної» культурної практики (гусярство в колі родини та друзів; у ритуальних, позаритуальних або ритуалізованих контекстах; згадані види публічних виступів) і рівень «уявної» традиції, яка існує у свідомості, у ментальному просторі її носіїв, а також, яка в інтерв'ю реалізується як *гіпертекст*. Концепт гіпертексту сформулювала Т. Діанова [9], наслідуючи і розвиваючи в новому напрямку ідеї М. Толстого про культуру як текст. За Т. Діановою, наративи про окремі аспекти культури, тобто всі види пояснення певної культурної практики, виникають (наприклад, у розмові дослідника з інформатором) як переплетення описів, коментарів, фольклорних текстів разом зі значною часткою індивідуальних оцінок, спогадів, цінностей, позицій. У цьому сенсі гіпертекст становить й індивідуальну, суб'єктивну інтерпретацію традиції, тобто діалогічно сформований вигляд репрезентації культури.

* Дослідження здійснене в рамках реалізації проекту «Srpsko usmeno stvaralaštvo u interkulturalnom kodu» («Сербська усна творчість в інтеркультурному коді») (178011), започаткованого Інститутом літератури і мистецтва в м. Белграді за фінансової підтримки Міністерства освіти й науки Республіки Сербія. Частина матеріалу представлено самостійними студіями автора статті. Аудіозаписи зберігаються в Архіві Інституту літератури і мистецтва, а також у приватній колекції автора.

Транскрипти розмови з інформаторами, на яких ґрунтується аналіз, представляють винятково складний гіпертекст, до якого, окрім текстів виконуваних пісень, уключено й різноманітні типи метатекстуальних коментарів (лінгвістичних, етнографічних, метафольклорних, історичних, метаперформативних), елементи (авто)біографічних наративів, усні оповідання тощо.

У роботі здійснено спробу розглянути традицію гусярства, тобто один з її аспектів – репертуар співців, під кутом антропології фольклору. Розмірковуючи про сучасний гусярський репертуар, етномузиколог Д. Големович [15, с. 63–135], окрім «класичних» і нових епічних пісень, виокремлює ще й «фарси» (жартівливі, сатиричні пісні, пародії та подібні форми), ліричні форми (тобто ті, які генетично пов'язані з локальною традицією), гусярське виконання музики розважального характеру (наприклад, імітація голосів тварин), а також мозаїчні форми (які він простежує передовсім на матеріалі, що пропонує різноманітні «носії звуку»).

Наш аналіз не претендує на опис «сучасного гусярського репертуару» як певної цілісності (про таку цілісність не йдеться), оскільки уявлення про репертуар залежить від низки чинників. Його зумовлює специфічна (аутсайдерська) позиція дослідників, спосіб самопрезентації та стратегії виконання територіального мовлення, окреслення цілей дослідження. Неминучі й фактори, пов'язані з інформаторами: «особистий» репертуар і погляди на нього, індивідуальні здібності й психологічні характеристики, ступінь умотивованості виконання в конкретну мить, відсутність / існування безперервної родинної традиції, можливий вплив «естрадных» виступів тощо.

Це все зумовило русло розгляду, спрямованого на аналіз відношення інформатора-гусяра до елементів, які репертуар і становлять. Випробовуються позиції, пов'язані з гусями та їхньою етнокультурною символікою і функцією, тобто заакцентовано на тенденції формування репрезентативного «канонічного» репертуару.

2. Репертуар як конструкція

Оскільки ми не ставили за мету дослідити певний тип пісень, а також процес текстуалізації специфічних змістів, інформаторам залишена можливість самостійного формування репертуару. Презентацію репертуару можна, таким чином, розглядати як вид створення образу про себе як гусяра, водночас і картини про локальну, ширшу етнічну / національну традицію. Коментарі, які супроводжують виконану (або в розмові лише згадану) пісню (або тип пісень), функціонують як її пояснення (або пояснення передбачених проблемних моментів), виявляють особисті погляди на окремі елементи репертуару, а також дуже часто засвідчують, що сама дія виконання у свідомості співця «викликає» спогади про давніші виконання, враховуючи і минулі емоції та погляди [ур. 13, с. 114].

Оскільки репертуар формується через діалог дослідника й інформатора, отриманий у такому типі дослідження, він є інтерсуб'єктивним створенням, до аналізу якого потрібно ввести і питання (авто)цензури та

«автентичності», а також свідомість, що у створену картину проектується, і наступні дослідницькі дії (транскрипція та інтерпретація матеріалу, спосіб його організації тощо). Важливо також мати на увазі, що ситуація, у якій від інформатора очікується показ та виконання частини свого репертуару, багато в чому проблематична, тобто йдеться про тип «штучної» ситуації виконання ². Нестача публіки (оскільки в розмові беруть участь лише дослідник й інформатор) середовище для співця може зробити дестимулятивним, водночас аутсайдерську позицію дослідника (як і стать та вік) також потрібно взяти до уваги як важливий чинник у створенні перформансної ситуації у всіх її аспектах, які важливі для формування репертуару і способу його коментування.

2.1. Початковий репертуар як ідеальна модель

Репертуар співця формується за індивідуальними здібностями інформатора, індивідуальним концептом самопрезентації, залежно від існування (або відсутності) безперервної родинної традиції, можливого ангажування в спілках гусярів (причому наявна відома тенденція нівеляції репертуару й способу виконання в такому середовищі), особистої оцінки доречності не лише окремих елементів репертуару, але й передбачених очікувань дослідників.

В аналізі репертуару з інтерв'ю можна виявити відмінність між початково наведеним і виконаним / підтвердженим репертуаром. Початково наведений репертуар отримуємо найчастіше на початку розмови як відповідь на запитання «Що зазвичай / залюбки виконуете? Які пісні знаєте?» тощо. Його можна вважати першою складовою образу виконавця як про зберігача традиції гусярства, ширше – про традицію спілки, до якої він належить.

Підкреслюючи зв'язок з картиною героїчного минулого у створенні етнокультурної символіки гуслив, початкову картину репертуару інформатори формують у подібному ключі ³. Водночас, як одне з ідеологічних ядер дискурсу, можна виокремити мотив опозиції гусли / інші інструменти (особливо труба і гармоніка), який означає опозицію на рівні нарації, а також серйозність, духовне збагачення / просту розвагу, де простежується брак знань, тобто можливостей задоволення духу. У деяких інтерпретаціях гусли отримують майже сакральних якостей, а їхній діапазон дії зростає до метафізичних розмірів.

[1] Gusle su, one, one, u Crnoj Gori more se guslati i, i kad neko umre, samo ne pjeva... To nije, to nije instrument veselja ii, i, i razuzdanosti... Već, već, već je to, onaj, instrumenat uz koji se kazuju junačke pjesme, onaj... I podjednako se kazuju i, i one plemenita događaj, i plemenita djela, a isto se tako kazuju i loša, a ona loša, to je izdaja... [...] A gusle to fino, natenane razglabaju, ulaze u dušu čovjeku ko hoće samo da, da, da obrati pažnju na gusli. Ne more armonika, piši, ona ne more učiniti tako, ne more gitara, ne more violina. Ona more, onaj, načerat ljude da igraju, da vrište, a to je trenutačno. Ma i

21. *Kuljić R.* Kultura sećanja. Čigoja štampa. – Beograd, 2006.
22. *Kiutma K.* Creating a Seto Epic // Oral Tradition. – 2004. – Vol. 19. – N 1. – P. 108–150.
23. *Лајић-Михајловић Д.* Гуслар – индивидуални идентитет и традиција // Музикологија. – 2007. – N 7. – С. 135–156.
24. *Лалевић М.-С.* За песмом по Васојевићима // Прилози проучавању народне поезије. – Београд, 1935. – N II/1–2. – С. 243–260.
25. *Марећ Т.* Naša narodna epika. – Beograd, 1966.
26. *McMurray P.* «Istinski južnoslavenski Homer»: heroizacija pjesnika u bošnjačkoj epskoj poeziji // Narodna umjetnost. – 2006. – N 43/2. – С. 115–133.
27. *Меденица Р.* Наша народна епика и њени творци. – Цетиње, 1975.
28. *Murko M.* Tragom srpsko-hrvatske narodne epike / Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti. – Zagreb, 1951. – Књ. I.
29. *Ochs-Capps E.* Narrating the Self // Annual Review of Anthropology. – 1996. – Vol. 25. – P. 19–43.
30. *Радовановић Л.* Епска поезија и гусле. – Београд, 2000.
31. *Rajković Z.* Obilježja etnografske grade i metode njezina terenskog istraživanja // Etnološki pregled. – 1974. – N 12. – С. 129–134.
32. *Raynolds D.-F.* Heroic Poets, Poetic Heroes // The Ethnography of Performance in an Arabic Oral Epic Tradition. – Ithaca, 1995.
32. *Рот К.* Разкази между културите. Възможности за съвместна работа на фолклористиката и интеркултурната комуникация // Фолклор, традиции, култура. – София, 2002. – С. 113–126.
33. *Сувајцић Б.* Певач и културни идентитет // МСЦ 39/2. – Београд, 2010.
34. *Сувајцић Б.* Певач и традиција / Завод за уџбенике и наставна средства. – Београд, 2010.
35. *Siikala A.* The many faces of contemporary folklore studies // FF Network. – 2004. – N 27.
36. *Тимотијевић М.* Гуслар као симболична фигура српског националног певача // Зборник народног музеја. Историја уметности. – Београд, 2004. – N XVII/2. – С. 253–285.
37. *Захариева С.* Свирачът във фолклорната култура. – София, 1987.

Переклад із сербської Ірини Маркович